
УДК 372.882-3

"Людська душа — це чаша для горя": дослідження внутрішнього світу Олександра Довженка на уроках української літератури

Ольга Лілік,
кандидат педагогічних наук
Чернігів

У контексті розробки методики вивчення екзистенціальної прози в старших класах загальноосвітньої школи автор статті робить спробу проаналізувати "Щоденник" Олександра Довженка як джерело для дослідження внутрішнього світу митця.

Ключові слова: щоденник, екзистенція, вивчення, письменник.

Французький письменник-екзистенціаліст Альбер Камю стверджував, що абсурд породжується у результаті зіткнення людини зі світом, коли особа усвідомлює, що навколишня дійсність не відповідає її очікуванням і сподіванням. Західноєвропейські мислителі вважали, що відчуття абсурду є наслідком недосконалості, одноманітності і буденності світу, а українські

митці намагались перш за все проаналізувати ту історичну і суспільну ситуацію, в якій опинився народ загалом і сам письменник зокрема, знайти шляхи для порятунку. У центрі уваги філософів-екзистенціалістів перебувала особистість, її внутрішній світ, складні стосунки з навколишньою дійсністю. Але людську екзистенцію неможливо дослідити раціональним, науковим

шляхом, лише мистецтво дає таку можливість. Отже, найкращим джерелом для вивчення внутрішнього світу митця є його творчість. Борис Степанишин вказує на те, що "висококваліфікований вдумливий читач може пізнати особистість письменника — його світогляд, мораль, уподобання, характер, вдачу (темперамент), ставлення до природи і суспільства та інші грані — з самих його творів" [2,179].

Ганна Токмань, автор екзистенціально-діалогічної концепції в методиці викладання української літератури, стверджує, що в процесі вивчення біографії письменника учні мають:

— познайомитися з рисами особистості та долею митця;

— зрозуміти особливості його творчого доробку — жанрові, тематичні, ідейні;

— уявити його стосунки з різними людьми і суспільством в цілому;

— дізнатися, чи було гідно поціновано талант за життя і після смерті;

— відчуті болі й радощі письменника як людини, захопитися сильними рисами його особистості, зацікавитися творчістю цієї непересічної постаті [5].

У процесі вивчення життєвого і творчого шляху митця у старших класах загальноосвітньої школи орієнтуємось на такі постулати філософії екзистенціалізму:

— кожна людина — унікальна, зі своїм неповторним внутрішнім світом, почуттями, переживаннями, мріями і прагненнями;

— творчість — одна з форм боротьби з абсурдністю і недосконалістю світу;

— художній твір є проекцією особистості автора, а отже, тільки аналізуючи створену ним художню реальність, можна заглибитись у таємничий світ авторської екзистенції.

Олександр Довженко — людина багатогранного таланту і трагічної долі, він увійшов в історію як геніальний режисер-новатор, самобутній прозаїк і драматург, оригінальний сценарист, публіцист і оратор, етнограф і фольклорист, мистецтвознавець, філософ, графік і живописець. Тому дослідженню внутрішнього світу митця сприятиме використання різних здобутків: літературних, живописних і кінематографічних творів, мемуаристики, адже тільки так в учнів сформується цілісне уявлення про письменника. Звичайно ж, найсуб'єктивнішим жанром є мемуаристика, саме у щоденниках, мемуарах, спогадах і листах найбільше знаходить свій вияв екзистенція митця, адже найчастіше ці твори пишуться не для широкого загалу і саме тут людина є щирою і відвертою.

Олександр Галич стверджує, що зі сторінок щоденників письменник постає наодинці з читачем без будь-яких посередників. Кожне слово, речення, епізод, фрагмент є особливо інтимними, оголеними. Читач відразу ж, без коментарів, відчуває реакцію автора щоденника на політичні події, на прочитані книжки, переглянуті кінофільми, на стосунки з людьми, які оточували письменника [3,164].

Роман Корогодський, аналізуючи творчу спадщину Олександра Довженка, зазначає: "Щоденник" — страшний документ душевних страждань геніального митця, він сприймається як сповідь художника, що оплатив ціною життя той моторошний світ, який оспівував усупереч історичній правді, прагнучи зберегти при цьому свою художню неповторність і самобутність" [4,53].

Матеріали щоденника можуть використовуватись на різних етапах вивчення життєвого і творчого шляху митця, у процесі аналізу художніх творів. Учні отримують індивідуальні і групові дослідницькі завдання: "Друга світова війна — "межова ситуація" для українського народу", "Життєвий вибір Олександра Довженка", "Доля творчої особистості в умовах тоталітарного ладу", "Абсурдність війни за "Щоденником" Олександра Довженка".

У щоденнику старшокласники знаходять інформацію про дитячі роки письменника: "А вчора, пишучи спогади про дитинство, про хату, про діда, про сінокіс, один собі у маленькій кімнатоньці сміявся і плакав. Боже мій, скільки ж прекрасного і дорогого було в моєму житті, що ніколи-ніколи вже не повернеться! Скільки краси на Десні, на сінокосі і скрізь-усюди, куди тільки не гляне моє душевне око" — запис від 05.04.1942 [1,36]. "Учора знову писав "Зачаровану Десну" і знову плакав" [1,44]. "Основна риса характеру нашої сім'ї — насміхались над усім і в першу чергу один над одним і над самим собою. Ми любили сміятись, дражнити один одного, сміялись у добрі і в горі, сміялись над владою, над Богом і над чортом, мали велику любов і смак до смішного, дотепного, гострого. Дід, батько, мати, брати і сестри" [1,208].

Ці світлі і радісні спогади, що гріли душу Довженку в найтрагічніші періоди життя, чергуються з болючими роздумами про долю своєї родини: "Випхали мене з Києва NN, залишили нещасних моїх батьків безпритульними. Щодня ходила мимо хати і ні один не за-йшов. ... А батьків моїх кинули на смерть. Скільки жив буду — не прощу" [1,49], "Померли, напевне, і мати і батько. Од голоду чи німецької кулі імені моїх друзів" [1,93], "Зараз батько умер у Києві в німецькій неволі. Мати — у мене. Вона живе в моїй кімнаті вже два місяці. І з кожним днем я все більше переконуюсь, що батько був одним з найбільших мучеників, яких я знав" [1,189].

Звичайно ж, найбільший інтерес для дослідження учнями екзистенції письменника представляють ті сторінки щоденника, на яких відбувається осмислення Другої світової війни і повоєнних часів. Адже, як стверджував Іван Кошелівець, у житті митця мав місце гострий психологічний конфлікт між почуттям національного обов'язку і комуністичною утопією. Ситуація, в якій опинився Довженко, стала для нього "межовою": надзвичайне напруження, сильні душевні переживання завдали удару його життєвим і творчим силам: "Мені сорок вісім років. Моєму серцю — шістдесят. Воно зносилося від частого гніву, і обурення, і туги..." [1, 92] від 6.06.1942.

Досліджуючи щоденник, одинадцятикласники отримують можливість відтворити найтонші зміни у настроях автора, проаналізувати його переживання, відчуті всі болі і радощі митця. Так, інколи його мучать сумніви з приводу правильності обраного життєвого шляху: "Часто думаю собі, як марно пропало моє життя. Яку велику помилку зробив я, пішовши працювати в кінематографію. Шістнадцять років кінокаторги в цьому... Скільки погублено здоров'я, життя з людьми, з якими я не хотів би ніколи бачитися. Скільки марно витрачено духовних сил і часу!" [1,39] від 10.04.1942. "Трагедія мого життя полягає в тому, що я виріс із своєї кінематографії..." [1,26].

Одним з основних принципів вивчення життєпису письменника, на думку Євгена Пасічника, є вивчення біографії в нерозривному зв'язку з творчістю [6,188].

Сторінки "Щоденника" можуть підтвердити, яким страшним ударом для Олександра Довженка стала критика Сталіним кіноповісті "Україна в огні": "... моя повість "Україна в огні" не вподобалася Сталіну, і він її заборонив для друку і для постановки. Що його робити, ще не знаю. Тяжко на душі і тоскно. І не тому тяжко, що пропало марно більше року роботи, і не тому, що возрадуються вразі і дрібні чиновники, перелякаються мене і стануть зневажати. Мені тяжко од свідомості, що "Україна в огні" — це правда. Прикрита і замкнена моя правда про народ і його лихо. Значить, нікому, отже, вона не потрібна і ніщо не потрібно, крім панегірика" [1, 155] від 26.11.1943. "Один лише раз не вийшов у мене врожай. Не так якось виорав, не те посіяв чи молитву не ту прочитав... Тоді прийшли на мою політу марним потом ниву недобрі люди, серед зів'ялого саду поставили наспіх збиту трибуну подібну до ешафота, і, прикриваючи свій сором, а хто не сором, а недобрість чи пустоту свою, кричали голосно: Ось він! ... Іменем великого бога, отця нашого — розіпніть його" [1, 20] від 6.12.1945.

Найбільшою карою і мукою для нього було позбавлення права повертатися в Україну. Він сам називав своє перебування в Москві "засланням": "Я один за межами України моєї, землі, за любов до якої мені мало не одрізали голову, піддавши остракізму, великі вожді і малі їх слуги — українські недобитки убогі в великих і менших чинах" [1, 209] від 30.06.1945. "Я лежу мертвим на дні глибокої ями і чую щодня, як падає мені на груди земля, заступ за заступом..." [1, 224] від 23.08.1945.

Особиста трагедія поєднується з загальнонаціональною бідою, письменник переживає за долю українського народу, поневоленого тоталітарними режимами, за його майбутнє, переймається проблемами української культури і духовності. Одним з основних питань вважав Олександр Петрович національне виховання, підняття самосвідомості українців: "Написати статтю на тему: про любов до Батьківщини й національну гордість (гідність)" [1, 43] від 3.04.1942. "Під моїм українським дубом їдять жолуді... свині й шакали" [1, 42] від 14.04.1942. Особливо страждав від того, що земляки його не хочуть вивчати своєї історії — "Боже, до чого ж вона сумна і безрадісна. До чого не-дала і безпросвітна..." [1, 50] від 27.04.1942 — а "народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців" [1, 76] від 25.05.1942.

Довженко з сумом порівнював свій народ з тютюном: "Його весь час пасинкують. У нього велике, деbele листя, а цвіту де-не-де" [1, 49] від 23.04.1942. Критикував, оплакував його долю, але тільки тому, що любив свою землю, свій народ і переживав за його майбутнє: "Чи зберуться наші люди знову на Україні? Чи повернуться вони з усіх нетрів, далеких далекостей

нашого Союзу і заповнять її замість померлих од ворога, од мору, од кулі і петлі? Чи так і лишаться там, а наші руїни наїдуть чужі люде і утворять на ній мішанину. І буде вона не Росія, не Вкраїна, а щось таке, що й подумати сумно" [1, 42]. Ці думки є особливо актуальними на сучасному етапі державотворення, тому вони не залишають старшокласників байдужими, спонукають до роздумів.

Лейтмотивом Довженкового щоденника є роздуми про всі ті болі і нещастя, що принесла Друга світова війна його народу, він сприймав народну трагедію як свою власну: "Образ нещасної моєї України, на полях, і на костях, і на сльозах, і на крові якої буде здобута перемога, заслонив в моїй душі все. З ним я і закінчу своє життя" [1, 94] від 6.06.1942. "Світе мій убогий! Покажи мені, де на тобі пролилося ще стільки крові, як у нас на Україні. Нема другої України. Нема" [1, 42] від 14.04.1942. "Український чесний наш народ поніс найтяжчі жертви в цій війні. Бився чесно, одверто, безоглядно" [1, 130] від 12.07.1942.

Щоденникові записи Довженка періоду війни — це згустки живого болю: вони змушують учнів замислитися над сутністю, природою і наслідками війни: "Війну називають мистецтвом. Вона таке ж мистецтво, як шизофренія або чума. Війна — дурна" [1, 250] від 19.11.1945. Але коли ж все-таки хтось її розпочав, то мусить вести її теж гідно: "Якість війни — це якість організації суспільства, народу... Антикультурний стиль життя нашого народу — антикультурний стиль війни" [1, 124] від 6.07.1942.

Пишучи щоденник, Олександр Довженко вербалізує свої переживання, свій душевний біль, через ці страждання відбувається немовби очищення його душі, і саме тут біографія зливається з творчістю. Аналіз "Щоденника" дозволить старшокласникам заглибитись у внутрішній світ геніального митця, дослідити його життєвий шлях, відчутти дух епохи безпосередньо через її осмислення сучасником.

Література

1. Довженко О.П. Сторінки "Щоденника" (1941—1956) / О.П.Довженко. — К.: Вид-во гуманіт.літератури, 2004. — 384с.
2. Степанишин Б.І. Викладання української літератури в школі / Б.І.Степанишин. — К.: РВЦ "Проза", 1995. — 256 с.
3. Галич О. "Непереможно мене тягне до щоденників..." / О.Галич // Вітчизна. — 1991. — №4. — С.164—171.
4. Корогодський Р. Довженко: вчора, сьогодні, завтра в країні національної культури / Р.Корогодський // Дивослово. — 2001. — №5. — С.52—54.
5. Токмань Г.Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенційно-діалогічна концепція / Г.Л.Токмань. — К.: Мілленіум, 2002. — 320 с.
6. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. — К.: Ленвіт, 2000. — 384 с.

Ольга Лилик. "Человеческая душа — это чаша для горя": исследование внутреннего мира Александра Довженко на уроках украинской литературы

В контексте разработки методики изучения экзистенциальной прозы в старших классах общеобразовательной школы автор статьи делает попытку проанализировать "Дневник" Александра Довженко как источник для исследования внутреннего мира писателя.

Ключевые слова: дневник, экзистенция, изучение, писатель.

Olga Lilik. "The human soul is a bowl for grief": Research of the internal world of Oleksandr Dovzhenko is on the lessons of Ukrainian literature

The author attempts to analyse "Shchodennyk" by Oleksandr Dovzhenko as the source for the master's inner world research in the context of the existential prose learning methodic elaboration for the senior pupils of the secondary school.

Key words: diary, existenia, study, writer.